

Słownik terminów

AJDC (American Joint Distribution Committee, ang. Amerykańsko-Żydowski Połączony Komitet Pomocy), potoczna nazwa „Joint” – żydowska organizacja charytatywna założona w 1914 r. w USA. Joint prowadził aktywną działalność w getcie warszawskim, do końca grudnia 1941 r. legalnie, potem w podziemiu, dostarczając do getta przesyłki żywnościowe i zasiłki pieniężne, a także wspierając działalność konspiracyjną.

Akcja (Aktion), akcja deportacyjna, akcja likwidacyjna, akcja wysiedleńcza – w terminologii okupacyjnej operacja niemiecka mająca na celu całkowite lub częściowe zniszczenie skupiska ludności żydowskiej przebywającej na terenie miasta, miasteczka, wydzielonej dzielnicy (getta), obozu itd., połączona z terrorem, ze znęcaniem się nad ludźmi, z selekcjami, grabieżą, konfiskatą i zniszczeniem mienia, zbiorowym mordowaniem ludzi już podczas tej operacji, a kończąca się całkowitym uśmierceniem mieszkańców w ośrodkach zagłady lub w miejscach straceń. Największą akcją likwidacyjną było wymordowanie ludności getta warszawskiego pomiędzy 22 lipca a 21 września 1942 r.

Arbeitsamt (niem.) – Urząd Pracy w Urzędzie Szefa Dystryktu, który zarządzał żydowską siłą roboczą. Sprawował nadzór nad Batalionem Pracy dostarczającym robotników do pracy przymusowej.

Aryjczyk, aryjski – terminy te pochodzą z sanskrytu, od słowa „arya” – szlachetny. W XIX w. powstało pojęcie rasy aryjskiej, propagowane przez H.S. Chamberlaina. „Najczystszyimi” Aryjczykami miały być ludy nordyckie, czyli germańskie, „wyższe” zwłaszcza od „rasy” semickiej. Mimo że naukowa antropologia odrzuciła te teorie, dla Hitlera stanowiły „uzasadnienie” eksterminacji Żydów i Romów. W ślad za propagandą hitlerowską terminy te upowszechniły się w znaczeniu: nie-Żyd, nieżydowski.

Aryjska strona – termin używany przez administrację niemiecką dla części Warszawy znajdującej się poza gettem. W ślad za propagandą hitlerowską termin ten wszedł w powszechne użycie.

Blok Antyfaszystowski – polska organizacja żydowska powstała w marcu 1942 r. w getcie warszawskim, stanowiąca porozumienie lewicowych syjonistów i komunistów. W skład bloku nie weszła żydowska partia robotnicza Bund.

Blok Pracującej Palestyny – blok wyborczy organizacji syjonistycznych skupiający przede wszystkim Poalej Syjon-Prawicę, a także w różnym czasie inne organizacje, np. Hitachdut, Ha-Szomer ha-Cair, He-Chaluc. Od 1931 r. był dominującą siłą w ruchu syjonistycznym w Polsce.

Bund (żyd. związek: właśc. *Algemajner Jidischer Arbeter-Bund in Lite, Pojln un Rusland*) – Ogóln żydowski Związek Robotniczy na Litwie, w Polsce i Rosji) – żydowska partia socjalistyczna, założona w 1897 r., działająca na terenie Polski do 1948 r. Bund propagował kulturową autonomię Żydów w Polsce, odrzucając syjonizm. W getcie warszawskim prowadził działalność samopomocową i wydawał prasę konspiracyjną. Członkowie Bundu byli też zaangażowani w opór zbrojny.

CENTOS, Centos (Centralne Towarzystwo Opieki nad Sierotami i Dziećmi Opuszczonymi) – organizacja powstała w 1924 r. W getcie warszawskim prowadziła placówki opiekuńcze, w tym sierocińce i internaty, świetlice dla dzieci uchodźców i przesiedleńców, „kącki dla dzieci” przy komitetach domowych i biblioteki. Zajmowała się też organizowaniem akcji charytatywnych na rzecz dzieci.

Chaluc, chalucowy – związany z ruchem He-Chaluc.

Cukunft (żyd. przyszłość) – właśc. **Związek Młodzieży Cukunft** – organizacja młodzieżowa Bundu, założona w 1910 roku. Cukunft wziął udział w powstaniu w getcie warszawskim w ramach Żydowskiej Organizacji Bojowej.

Gmina, kahal – zob. Rada Żydowska.

He-chaluc, Hechaluc (hebr. pionier) – syjonistyczny ruch młodzieżowy, od około 1916 r. aktywnie przygotowujący młodzież przez naukę i pracę na roli do emigracji do Palestyny. Odegrał bardzo ważną rolę w ruchu oporu w gettach.

Histadrut – właśc. *Ha-histadrut ha-klalit shel ha-owdim ba-Erec Israel* (hebr. Ogólny Związek Robotników w Ziemi Izraela); utworzony w 1920 r. ogólnokrajowy żydowski związek zawodowy w Palestynie.

jiszuw (hebr. osadnictwo) – określenie społeczności żydowskiej zamieszkałej w Palestynie przed utworzeniem państwa Izrael.

Joint – zob. AJDC.

Judenrat – zob. Rada Żydowska.

Jungbor – młodzież Borochowa, organizacja dziecięca w ramach socjalistyczno-syjonistycznej organizacji Jugnt (żyd. młodzież).

Kibuc (hebr. zgromadzenie, zebranie) – przez wiele lat jedna z najpowszechniejszych form osadnictwa emigrantów przybywających do Palestyny, a następnie powstałego Państwa Izrael.

Mapai (hebr., akronim od *Mifleget Poalei Erec Jisrael, Partia Robotników Ziemi Izraela*) – lewicowa partia polityczna założona w latach 30. XX wieku. Jest głównym prekursorem dzisiejszej centrolewicowej Partii Pracy.

Moszew (hebr. wioska, osada) – rodzaj spółdzielni rolniczej, tworzonej przez syjonistów w Palestynie od początku XX wieku.

OZN (zwany popularnie „OZON”) – Obóz Zjednoczenia Narodowego. Nacjonalistyczna organizacja polityczna, wywodząca się z kręgów sanacyjnych, mająca na celu skupienie obywateli wokół programów rządowych, do czego miało prowadzić m.in. współzawodnicstwo z endecją w programach antyżydowskich. Powstała w 1936 r. na polecenie Edwarda Rydza-Śmigłego.

Parówka – potoczna nazwa narzuconych przez władze niemieckie przymusowych dezynfekcji przeprowadzanych w getcie warszawskim w ramach walki z tyfusem. Domy, w których miały miejsce przypadki tyfusu, izolowano, ich mieszkańców umieszczano w kwarantannie, a ich dobytek odkażano. W praktyce działanie takie miało niewielki wpływ na powstrzymanie epidemii, stało się za to źródłem korupcji.

Placówka – ośrodek pracy przymusowej poza gettem, na terenie Warszawy lub w bliskiej okolicy. Praca na placówkach była niezwykle wyczerpująca fizycznie, robotnicy byli często

narażeni na bicie. Jednocześnie opuszczenie getta stawało się dla niektórych okazją do szmuglu, także do podtrzymywania kontaktów.

Rada Żydowska (niem. Judenrat) – organ administracji społeczności żydowskiej wprowadzony przez Niemców na mocy rozkazu szefa RSHA Reinharda Heydricha z 21 września 1939 r. Potocznie Radę zwano gminą lub kahałem, przez analogię do przedwojennej organizacji samorządu żydowskiego. W zależności od liczby ludności żydowskiej w Radach zasiadało 12 lub 24 członków. Do obowiązków Rad należał nadzór nad wypełnianiem rozporządzeń niemieckich na terenie gett, w tym dostarczanie robotników do prac przymusowych. Każda Rada Żydowska była też odpowiedzialna za zapewnienie porządku w getcie, pomoc społeczną, szkolnictwo i opiekę zdrowotną. Swoje zadania Rada Żydowska wypełniała przy pomocy bardzo rozbudowanej administracji, podlegała jej też Żydowska Służba Porządkowa. Dla więźniów wielu gett Rada Żydowska stała się symbolem niemieckiej okupacji, w jej składzie znajdowali się jednak również działacze, którzy w ramach ograniczeń hitlerowskich starali się prowadzić jak najefektywniejszą politykę społeczną. Rada Żydowska w Warszawie składała się z 24 członków, na jej czele stał Adam Czerniaków, a po jego samobójczej śmierci – Marek Lichtenbaum.

Sicherheitspolizei (niem. policja bezpieczeństwa, SiPo) i Sicherheitsdienst (niem. służba bezpieczeństwa, SD) – część sił bezpieczeństwa w GG. W skład SiPo wchodziło m.in. gestapo (niem. tajna policja państwa). SiPo i SD liczyły w GG w sumie ok. 2 000 ludzi.

Szafa gra – to wyrażenie w getcie oznaczało załatwienie sprawy dzięki łapówce, przez analogię do mechanizmu włączenia muzyki po wrzuceniu monety.

Szul-Kult – (skrót od żyd. Szul- un Kultur-Farband, Związek Szkolny i Kulturalny) – świecka organizacja oświatowa w Polsce,

założona w 1928 r.; językami wykładowymi w jej placówkach były żydowski (jidysz) i hebrajski.

Opaska – biała opaska z niebieską gwiazdą Dawida, którą zgodnie z zarządzeniem generalnego gubernatora Hansa Franka od 1 grudnia 1939 r. musieli nosić na prawym ramieniu wszyscy Żydzi w Generalnym Gubernatorstwie powyżej 12. roku życia. Na obszarze włączonym do III Rzeszy i w Kraju Warty Żydzi musieli nosić naszyte na ubrania żółte gwiazdy. Zob. też Gwiazda Dawida.

Umschlagplatz (niem. plac przeładunkowy) – istniejąca od 1908 r. bocznicą kolejowa i magazyny u zbiegu ulic Stawek i Dzikiej w Warszawie. Latem 1942 r. ludność getta warszawskiego była tam gromadzona przed deportacją do ośrodka zagłady w Treblince.

Ustawy norymberskie – przepisy regulujące status Żydów w III Rzeszy, uchwalone przez niemiecki Reichstag 15 IX 1935 r., m.in. o obywatelstwie Rzeszy oraz o ochronie krwi niemieckiej i niemieckiej czci; stały się podstawą antyżydowskiej polityki III Rzeszy.

Żydowska Służba Porządkowa (niem. Jüdischer Ordnungsdienst), SP, zwana też policją żydowską – organizacja tworzona w gettach, oficjalnie podporządkowana Radom Żydowskim, faktycznie zaś władzom niemieckim. Do jej zadań należało sprawowanie warty przy bramach getta, egzekwowanie przymusu pracy, uczestniczenie w działalności przeciwepidemicznej. W pierwszym okresie wielkiej akcji deportacyjnej w lecie 1942 r. policja żydowska eskortowała mieszkańców getta na Umschlagplatz. W Warszawie Służba Porządkowa stała się synonimem korupcji i nadużyć władzy, choć w jej działalność, szczególnie w pierwszym okresie, zaangażowana była pewna liczba przedwojennych działaczy społecznych i osób o dużym autorytecie moralnym. Komendantem Żydowskiej Służby Porządkowej w Warszawie był Józef Szeryński.

Żydowska ulica – w przenośni: społeczność, społeczeństwo żydowskie; wyrażenie „na żydowskiej ulicy” dotyczy wewnętrznych spraw tej społeczności.

Terminy związane z tradycją kulturą żydowską

(nazwy miesięcy kalendarza żydowskiego i ich polskie odpowiedniki podano na końcu)

Chasydyzm (z hebr. chasid – pobożny) – żywy do dziś ruch religijny o podłożu mesjanistycznym, zapoczątkowany w XVIII w. na Podolu; jeden z ważniejszych nurtów judaizmu.

Erec Israel (hebr. Ziemia Izraela) – nazwa Palestyny, termin bardzo popularny w ruchu syjonistycznym, oznaczający historyczne ziemie Izraela na wschód i zachód od rzeki Jordan. Przedmiot tęsknoty Żydów diaspory, zwłaszcza przed utworzeniem państwa Izrael.

Gabaj (hebr. skarbnik) – funkcjonariusz synagogi, wybierany przez członków społeczności i pełniący funkcję religijno-administracyjną, także pomocniczą w trakcie nabożeństw. W przeszłości też urzędnik gminy żydowskiej odpowiedzialny za organizowanie pomocy najbardziej potrzebującym. W Polsce zwany również szarfarem.

Galut (hebr. wygnanie, niewola) – wyrażenie określające sytuację Żydów żyjących w diasporze (rozproszeniu) po wygnaniu z Jerozolimy po zburzeniu Świątyni Jerozolimskiej w 70 r. n.e.

Gwiazda Dawida (hebr. Magen Dawid, dosł.: Tarcza Dawida) – znak ten znany był wśród Żydów od starożytności, jednak jego identyfikacja z judaizmem i ludnością żydowską jest dużo późniejsza i ma różne układy odniesienia. W 1897 r. przyjął ją za swój symbol ruch syjonistyczny. W okresie antysemitycznych prześladowań, a szczególnie w czasie II wojny światowej, był to symbol dyskryminujący Żydów. Od

1948 r. pozostaje jednym z symboli Państwa Izrael.

Haman – postać biblijna z Księgi Estery, pierwszy minister króla perskiego, zmierzający do wygubienia wszystkich Żydów w państwie.

Haskala (hebr. edukacja, nauczanie, oświecenie) – nurt w kulturze żydowskiej rozwijający się w Europie od lat osiemdziesiątych XVIII w., powstały pod wpływem głoszonych wówczas haseł oświeceniowych. Jego zwolennicy dążyli do nawiązania dialogu z nowożytną kulturą europejską i uczestnictwa w jej osiągnięciach. Pragnęli też unowocześnienia życia żydowskiego w jego społecznym, kulturowym i religijnym wymiarze.

Jesziwa (hebr. posiedzenie, przebywanie) – wyższa uczelnia talmudyczna.

Jom Kipur (hebr. dzień pojednania; zwany też Sądny Dniem) – święto o charakterze pokutnym, obchodzone 10. dnia miesiąca tiszri (wrzesień/październik), kończące obchody związane z żydowskim Nowym Rokiem.

Koszerność, kaszrut (z hebr. właściwy) – zawarte w prawie żydowskim reguły dotyczące przygotowania i spożywania jedzenia. Dzielą one produkty spożywcze na dozwolone (kaszer) i zakazane (teref, trefne) i określają, skąd powinno pochodzić jedzenie, w tym zasady uboju zwierząt.

Maskil – potoczna nazwa zwolenników haskali.

Mykwa – łaźnia rytualna.

Neila (hebr. zamknięcie) – modlitwa kończąca ostatnie nabożeństwo w synagodze w Jom Kipur.

Parnas (hebr.) – przewodniczący, przełożony, przywódca gminy żydowskiej, synagogi lub stowarzyszenia religijnego.

Rabin – przewodnik duchowy gminy żydowskiej, znawca prawa religijnego. W okresie międzywojennym musiał mieć oficjalny certyfikat oraz nominację państwową.

Sądny Dzień zob. Jom Kipur.

Synagoga (z greckiego: sinagein, zbierać się) – dom zgromadzenia, nauki i modlitwy, zwany także szkołą lub bóżnicą; podstawowa instytucja judaizmu, zwłaszcza w diasporze (zob. wyżej: galut).

Talmud Tora – szkoła dla najuboższych dzieci, utrzymywana przez gminę żydowską.

Tefilin (filakterie) – niewielkie szkatułki skórzane lub metalowe, o kształcie sześcianu, w których znajdują się zwitki pergaminów z fragmentami Tory, m.in. modlitwą Szma Israel; mężczyźni przywiązują je rzemykami do czoła i lewego ramienia w czasie modlitw

porannych w dni powszednie. W starożytności (a nawet w średniowieczu) istniały tradycje mówiące o możliwości noszenia ich przez cały dzień, obecnie nie jest to już praktykowane.

nazwa miesiąca w kalendarzu żydowskim	miesiące kalendarza gregoriańskiego
tiszrej	wrzesień/październik
(mar)cheszwan	październik/listopad
kislew	listopad/grudzień
tewet	grudzień/styczeń
szwat	styczeń/luty
adar	luty/marzec
nisan	marzec/kwiecień
ijar	kwiecień/maj
siwan	maj/czerwiec
tamuz	czerwiec/lipiec
aw	lipiec/sierpień
elul	sierpień/wrzesień